

Тетяна Грушева

Митрополит Йосиф Сліпий – унікальна постать на чолі Церкви

Життя і діяльність митрополита Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ) Йосифа Сліпого припали на найбільш жорсткий період переслідування Церкви з боку атеїстичної радянської держави і були пов’язані із боротьбою за виживання християнської моралі в безбожному суспільстві. Усе своє активне життя Йосиф Сліпий закликав українців до національного та церковного єднання. Він мав чітку громадянську позицію і навіть в еміграції, у вже похилому віці, не припинив роботу щодо оприлюднення правди про утиски віруючих у СРСР.

Актуальність замовленої проблеми підтверджується невщухаючим науковим та публіцистичним інтересом до релігійного діяча, якого наші сучасники справедливо називають “незламним”, “духовним борцем за українську державність”, “в’язнем заради Христа”, “великим страдником за віру й Україну” тощо. *Метою* роботи є спроба дослідити індивідуальні особливості постаті митрополита в усій їх різноманітності.

Вивчення релігійної діяльності Йосифа Сліпого стало важливим завданням української історичної науки. Питанню долі греко-католиків у радянській Україні та духовній спадщині митрополита Йосифа Сліпого присвятили свої дослідження В. Ленцик, І. Хома, О. Мишанич, О. Баран, В. Пашченко, Ю. Волошин, Е. Бистрицька, О. Гринів, В. Сергійчук та інші.

Й. Сліпий був свідком зламу епох, появи нової парадигми: на зміну традиційному патріархальному, релігійному суспільству прийшло нове – модернізоване. Дослідження біографії митрополита дозволяє зробити висновки про його здатність реагувати на появу нових правил і на виклики сучасності, розуміти потреби суспільства та, у той же час, залишатися глибоко віруючою людиною.

Митрополит часто згадував, що в родині, де він народився, дітей виховували в релігійному та національному дусі, і саме це дозволило йому не піддатися “атеїстичній стихії”. Те, як стрімко розповсюджувалися атеїстичні думки в тогочасному суспільстві, майбутній митрополит спостерігав коли навчався в гімназії і завжди негативно це оцінював. Час навчання – період становлення особистості майбутнього релігійного лідера, формування національних симпатій, ціннісних орієнтирів. За згадкою Й. Сліпого, захоплювалися тоді Франком, Грушевським, Масариком, а проявом національного характеру в гімназії вважали змальований портрет Т. Шевченка [1, с. 56–57].

У 1916 р. майбутній митрополит захистив докторську працю “Поняття про вічне життя в Євангелії і в I Посланні св. апостола Івана”. У 1922 р.

Йосиф Сліпий став організатором Богословського наукового товариства, а з 1926 р. був його головою. Андрей Шептицький запропонував Йосифу Сліпому викладати догматику у Львівській духовній семінарії (на базі семінарії створено Греко-католицьку богословську академію, ректором якої у 1929 р. стає Йосиф Сліпий). Завдяки його ініціативі зростає науково-педагогічний потенціал академії. Навколо нового ректора гуртуються наукові, прогресивні кадри того часу.

Загальновідомий факт, що Й. Сліпий отримав блискучу освіту. Пізніше, коли представники радянської влади встановлять постійний нагляд за діяльністю митрополита та матимуть намір дискредитувати його, вони змушені будуть визнати високий рівень його інтелекту та той факт, що Й. Сліпий “знає майже всі європейські мови” і є хорошим організатором [2, с. 34].

Й. Сліпий залишив свій слід в історії і як передовий педагог. Його методи ґрунтувалися на християнській моралі, твердій дисципліні, гідних умовах життя і західноєвропейських цінностях (визнанні індивідуально-духовних начал в особистості, гуманізмі). Цікавий факт, що прихильність митрополита до жорсткої дисципліни одного разу навіть призвела до протесту вихованців [3, с. 122].

Інтереси Й. Сліпого були різноманітними: написання підручників із богословських наук, створення потужної видавничої бази, організація найбільшої у Львові бібліотеки, а також музейна справа (він особисто збирав ікони). З 1926 р. в обов’язки Йосифа Сліпого входило членство Кураторії Львівського національного музею. На одному із перших допитів (15 квітня 1945 р.) арештований митрополит, відповідаючи на питання слідчого, перелічить вражаючу кількість країн, у яких він побував з метою відвідування святих місць, університетів, культових будівель і музеїв (Палестина, Італія, Франція, Німеччина, Англія тощо) [4, с. 166–169]. Інтерес до колекціонування був завжди притаманний митрополиту. Навіть у засланні він збирав колекції рослин, комах, звірів [1, с. 225]. А при організованому ним у Римі Українському католицькому університеті була відкрита бібліотека і музей (1963 р.).

Моральна культура Й. Сліпого, його новаторство в теології, педагогіці викликали повагу серед одновірців. Неодноразово своє схвальне ставлення до Й. Сліпого як наступника Андрея Шептицького висловлював Папа Римський Пій XII, про що підтвердив у зверненні до духовенства і віруючих Львівської архієпархії з нагоди надання Йосифу Сліпому права на наслідування престолу митрополита УГКЦ (25 листопада 1939 р.) [5, с. 21].

Не можна назвати УГКЦ аполітичною. Скоріше провідні діячі Церкви відчували межі можливостей духовної сфери. Й. Сліпий мав власний погляд на події, що маркером позначилися на світовій арені ХХ ст. Він засудив укладений пакт Молотова-Ріббентропа, але розумів, що катастрофі, яка наближається, Церква не може запобігти. Отже, митрополит не мав ілюзій і погодився з думкою одно-

вірця “не годен стримувати сірником лямини” [1, с. 100]. Вступ червоної армії на територію Західної України внаслідок таємних угод він називав окупацією і часто протиставляв більшовикам “наших людей” (українців), вказуючи, що масові арешти, розстріли створили “нелюдяне обличчя більшовиків” [1, с. 112, 114–115]. У “Споминах” митрополит буде вказувати на безпорадність Церкви у вирі Другої світової війни, страждаючи від того, що не можна завадити вбивству німцями “наших людей” [1, с. 122].

Представники радянської влади, спостерігаючи за Й. Сліпим, залишили свої враження про цю особистість. В оперативному повідомленні 2-го відділу УДБ УНКВС Львівської області (січень 1941 р.) про оточення Митрополита Андрея Шептицького міститься характеристика Й. Сліпого. Отже, ідейний ворог бачив Й. Сліпого таким: “вік близько 45 років, але виглядає значно молодше, тримається завжди дуже пихато, гордий і честолюбний до останньої межі, хоча це намагається приховати. Самовпевнений. Якщо хоче чогось досягти, то не зупиниться ні перед чим. Прекрасно вміє обходитися з людьми, цікавий співрозмовник. Великий егоїст, але якщо йому потрібно, може піти на власне приниження. Владний, любить наказувати, але прекрасно володіє собою і вміє стримувати себе. У глибині душі зневажає всіх людей, працездатний. Висуває суворі вимоги до своїх підлеглих, намагаючись витягнути з них усе можливе, протиріч не витерплює, скупий. Усі попи бояться його, але намагаються цього не показувати. Сліпий багато подорожував, був у всіх європейських країнах і в Америці, вважається великим теоретиком” [2, с. 34]. Отже, було створено образ владної людини, моральні якості якої далекі від християнських чеснот. Пізніше “такий митрополит” з’явиться на сторінках атеїстичної літератури. Подібні методи з дискредитації авторитетних людей часто використовували радянські пропагандисти для виправдання репресій.

А поки що держава спостерігала. З оперативного повідомлення 2-го відділу УНКДБ Львівської області щодо похорон Андрея Шептицького дізнаємося, що у провину Й. Сліпому було поставлено те, що він возвеличував заслуги покійного митрополита Андрея Шептицького перед Церквою та перед українським народом, а також перед богословською наукою. У своїй промові митрополит Йосиф говорив про страждання українського народу на землях Галичини, про те, що немає української сім’ї, в якій не було б жертв (убитих, закатованих, вивезених тощо). Далі в донесенні, як провину, цитують Й. Сліпого: “Український народ приносив завжди багато важких жертв. Нехай смерть митрополита Андрея буде ще однією великою жертвою українського народу Господу Богу в ім’я кращої долі бідного українського народу” [6, с. 41–42]. Глибокої релігійності, відданості духовному шляху, розуміння національної окремішності і самобутності українського народу тоталітарна радянська влада не пробачала. Подібні висловлювання Йосифа Сліпого невдовзі поставлять йому в провину.

Почалися чисельні бесіди представників карних органів з Й. Сліпим із метою спровокувати останнього, але для влади вони були безрезультатними. Й. Сліпий повопився гідно, “жоден м’яз не здригнувся” на його обличчі, “він сидів абсолютно спокійно” [7, с. 84] – така типова реакція непохитної людини, з міцним характером, на провокації, що були спрямовані проти нього.

Зі вступом радянських військ у 1944 р. у Західній Україні почала насаджуватися нова влада, віруючі опинилися під жорстким контролем з боку державних органів. Після смерті Андрея Шептицького в 1944 р. єпископ Йосиф Сліпий став митрополитом Галицьким, главою УГКЦ. Він очолив Церкву в період найбільшої небезпеки, у час, коли політика радянського керівництва безкомпромісно була спрямована на придушення релігійних почуттів населення.

УГКЦ вбачалась особливо небезпечною для радянської держави. З таємних планів НКВС СРСР, що сьогодні є оприлюдненими, можемо дізнатися про задуми дискредитації очільників УГКЦ в очах віруючих шляхом оприлюднення даних про їх “моральне падіння”, “порушення канонічних законів” та “зловживання церковним майном” [8, с. 31]. Неможливість з боку держави контролювати Церкву призвело до прискорення темпів її ліквідації. Про що в цілком таємній директиві УНКДБ по Львівській області було повідомлено райвідділам НКДБ у липні 1945 р. У ній зазначається, що УГКЦ карними органами “розглядається не як релігійна організація, а як політична, що використовувала релігійні почуття населення та авторитет духівництва серед віруючих для проведення антирадянської політики” [9, с. 13].

Постановою НКДБ УРСР від 11 квітня 1945 р. було обрано винятковий заповіжний захід щодо митрополита УГКЦ Йосифа Сліпого – тримання під вартою [10, с. 145]. Під час чисельних допитів уже арештований митрополит мав сміливість визнати своє вороже ставлення до радянської атеїстичної ідеології, акцентуючи увагу на тому, що УГКЦ у відношенні до радянської влади ставилася так само як і до влади інших держав, однак була проти матеріалістичних ідей, що пропагувалися в радянській державі, як таких, що протирічать християнському світорозумінню (допит 16–17 травня 1945 р.) [11, с. 226].

Не зважаючи на заперечення глави УГКЦ, його було звинувачено в співпраці із нацистськими окупантами; інкриміновано “антирадянську агітацію”, “активну участь в організації білогвардійських і буржуазно-націоналістичних армій” і навіть організацію “хрестового походу” проти СРСР за підтримки Ватикану [12, с. 613]. Митрополит із гідністю тримався на допитах, відмовляючи радянським слідчим у підписах фальшивих документів. Він не зрадив совісті і став моральним взірцем для віруючих. За висловом митрополита, його звинувачення стало “трафаретною процедурою” [1, с. 158]. Вирок – 8 років виправно-трудова таборів.

Умови в таборах були нестерпними, але перебування поруч злодіїв ще більше пригнічувало щиро віруючу людину. У складних умовах загартувався

його характер. Життя митрополита в неволі характеризує його як людину з твердим характером. Й. Сліпий знав, що без вини засуджений, і намагався вистояти в протистоянні з атеїстичною навалою. Він навчився виявляти провокаторів, шпигунів і дуже жорстко, у властивій йому манері, ставити їх на місце. Отже, перед нами не наївна людина, а лідер, котрий гідно несе свій хрест.

Митрополит у в'язницях відчуває несправедливість ситуації і при нагоді піддає осуду аморальне оточення. У “Споминах” він пише, що на “суді нечестивих” відчув “відразу до падлюк”, зустрів у тюрмі “мерзавців”, “продажників”, “дрань”, “сволоч”, “циніків”. Особливо пригнічують Й. Сліпого хибні свідчення священників, які вони дають проти одновірців задля власного порятунку. У той же час він схиляється перед відданістю релігії і такими людськими якостями, як чесність та благородство.

Попри всі перепони у місцях позбавлення волі, митрополит продовжує виконувати релігійні практики, і це вважає за своє покликання (святив їжу перед Великоднем, правив Службу Божу кожен день, з родзинок робив вино для релігійних потреб тощо). Вдячність одновірців, які часто потай допомагали Й. Сліпому скудною їжею, ліками зі словами “Ви нас не знаєте, але ми Вас знаємо”, яскраво демонструє важливість стійкості духовно-морального стану голови УГКЦ для оточуючих [3, с. 124].

Й. Сліпий у засланні продовжує працювати. Не зважаючи на нестачу необхідної інформації, робить спробу узагальнити “Історію вселенської церкви на Україні”. У роботах осмислює високі духовні цінності, ідентифікує Київську Русь як українську державу. Це, а також те, що Йосиф Сліпий не визнав Львівського псевдособору 1946 р., стало певним викликом тоталітарній політичній системі. У своєму привітанні з нагоди 40-річчя священничих свячень (1957 р.) Папа Римський Пій XII висловив вдячність митрополиту Йосифу Сліпому за те, що той став гідним “терпіти образи заради Христа”.

У 1959 р. відбувся новий засуд Йосифа Сліпого, на цей раз на 7 років. Карні органи знов “знайшли” політичну складову в діях митрополита. Але і в цій ситуації він залишився відданий Церкві. Й. Сліпий пізніше згадає: “у своїй промові перед судом я боронив не так себе, як нашу Церкву” [1, с. 233]. Чисельні клопотання впливових осіб та особисті заходи Папи Івана XXIII дали результат – митрополита було звільнено. Друге ув'язнення тривало до 1963 р. Після того він оселився у Ватикані.

В еміграції Й. Сліпий проводить потужну роботу для розвінчання утисків віруючих у радянській тоталітарній державі. Цей його напрям діяльності незмінно пов'язаний із закличками до національної єдності українців. Чітка громадянська позиція митрополита викликала резонанс як серед українських емігрантів, так і у світовому товаристві. Йосиф Сліпий не зупинився у своєму протистоянні наступові комунізму до кінця життя. У 1978 р. він звернувся до визначних церковних діячів, акредитованих при папському престолі в Римі,

державних представників, інформуючи їх про переслідування УГКЦ та чисельні жертви серед віруючих. За два роки Синод УГКЦ у Римі проголосив Львівський псевдосбор канонічно недійсним (1980 р.). Отже, результати своїх зусиль митрополит побачив під час життя.

Таким чином, в умовах панування тоталітарного режиму, таким велетням духу, як Андрей Шептицький, Йосиф Сліпий та інші випав тягар нелюдських випробувань. Держава доклала зусиль для компрометації релігійних лідерів, на яких були спрямовані погляди (надії) мільйонів віруючих. Не зважаючи на перешкоди, заклики Йосифа Сліпого про необхідність духовного єднання, без якого не може бути і політичної консолідації українських земель в одну державу, були почуті його сучасниками. Ця людина пройшла довгий життєвий шлях, повний випробувань. Він розумів визначальну роль християнської моралі в умовах бездержавності свого народу, і своїми вчинками довів відданість християнським чеснотам та загальнолюдським духовним цінностям. Йосиф Сліпий зробив вагомий внесок у розвиток духовної культури України, захищав право українців посідати гідне місце серед європейських народів.

1. Сліпий Й. Спомини. Харків: Фоліо, 2017. 252 с.

2. Із оперативного повідомлення 2-го відділу УДБ УНКВС Львівської області про оточення Митрополита Андрея Шептицького. 30 січня 1941 // Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987: у 2 т. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2012. Т 1 / [упор., передм., заг. ред. В. Сергійчук; упоряд. С. Сердюк]; Галузевий Держ. Архів СБУ. 656 с.

3. Грушева Т. В. Духовно-моральні і національні аспекти в педагогіці Йосифа Сліпого // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2018. Вип. 51. С. 120–126.

4. Протокол допиту Митрополита Йосифа Сліпого. 15 квітня 1945 р. // Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987. С. 166–169.

5. Звернення папи Римського Пія XII до духовенства і віруючих Львівської архієпархії з нагоди надання Йосифу Сліпому права на наслідування престолу Митрополита УГКЦ. 25 листопада 1939 р. // Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987. С. 21–22.

6. Із оперативного повідомлення 2-го відділу УНКДБ Львівської області щодо похорон Митрополита Андрея Шептицького. 5 листопада 1944 р. // Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987. С. 41–43.

7. Рапорт і записи бесід заступника начальника 4-го Управління НКДБ УРСР С. Каріна з представниками УГКЦ. 30–31 січня 1945 р. // Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987. С. 69–93.

8. Витяг із плану оперативних заходів НКВС СРСР стосовно греко-католицької церкви в західних областях УРСР. 24 грудня // Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987. С. 31–32.

9. Директива УНКДБ по Львівській області райвідділам НКДБ про активізацію роботи по ліквідації УГКЦ. 6 липня 1945 року // Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т. 2. С. 10–16.

10. Постанова НКДБ УРСР про обрання запобіжних заходів щодо Митрополита УГКЦ Йосифа Сліпого. 11 квітня 1945 року // Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987. С. 145–146.

11. Протокол допиту Митрополита УГКЦ Йосифа Сліпого. 16 травня –17 квітня 1945 р. // Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987. С. 226–229.

12. Вирок Військового трибуналу військ МВС Українського округу у справі митрополита Йосифа Сліпого та ієрархів УГКЦ, 3 червня 1946 року // Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987. С. 612–623.